

Анісімова Н.П.
кандидат філологічних наук
Бердянський державний
педагогічний університет

«СТОІТЬ ДУША ВІЧ-НА-ВІЧ З САМОТОЮ....»: ХУДОЖНЄ ВИРАЖЕННЯ ЕКЗИСТЕНЦІАЛУ САМОТНОСТІ В ПОЕЗІЇ ПАВЛА ГІРНИКА

У 80-ті роки ХХ ст. в українській поезії відбулися якісно нові естетичні зрушення, які дали підставу критикам твердити про еволюційний поступ модернізму, що ввійшов у пізню фазу свого розвитку. Започаткований ще в творчості представників Нью-Йоркської групи, збагачений і розвинений шістдесятниками, поетами Київської школи, пізній модернізм зазнав у поетичному дискурсі покоління 80-х років ХХ ст. світоглядно-естетичної переорієнтації – від ідеологічної заангажованості до філософського заглиблення в онтологічні засади буття, від реалістичного відображення буднів до метафізичної лірики. Відмирання соцреалізму з його казенними догмами спонукало поетів П.Гірика, П.Мідянку, В.Герасим'юка, І.Римарука та інших представників покоління 80-х до художнього втілення відомих екзистенціалів: відчуження людини в суспільстві, її приреченість на самотність, страждання, відчай, драма внутрішнього вибору, переживання екзистенційного часу тощо.

Руйнування канонів, новий підхід у сприйнятті історії – не як «ідеологічної вічності», а складної філософської категорії, поглибило прірву відчуження між митцем і суспільством, що несло на собі значний тягар тоталітаризму. Поети 80-х відчули гостру потребу заповнити світоглядний вакуум, що загрожував позбавити літературу одвічної духовності. Єдиним порятунком стала втеча митців у внутрішній світ своєї творчості, відмежування від ворожого й абсурдного суспільного середовища, плекання самотності. Таким чином, загострене відчуття людської незахищеності, самотності у посттоталітарному суспільстві стало одним із основних витоків мотиву самотності, що пронизує ліричні тексти поетів 80-х.

Духовний неспокій пізньомодерністського середовища в поезії покоління 80-х добре передає екзистенціальна філософія Ж.-П.Сартра. Пізньому модернізму притаманне відчуття, що людина дуже самотня в світі, «вона піддає сумніву усі системи вірувань і може віднайти спокій лише у мистецтві, яке для цього необхідно винайти (вигадати, створити) від самого початку, з нуля. [...]. Загалом такий стан свідомості модернізму прийнято характеризувати як відчуження, самотність, ізольованість...» [15, 238].

У творчості поетичного покоління 80-х років, яке впритул підійшло до кінця епохи з її есхатологічним світовідчуттям, наскрізним стає мотив самотності особистості. Про роль самотності в екзистенційному вимірі писало чимало філософів. Ще Г.Сковорода розглядав самотність як основну передумову духовного буття людини, пізнання нею свого місця у світі. За концепцією А.Шопенгауера, самотність – це страждання, що є правилом, а не винятком.

Метою цієї розвідки є інтерпретація екзистенціалу самотності у художньо-поетичному вимірі на матеріалі лірики представника покоління 80-х П.Гірика. В існуючих на сьогодні дослідженнях означена проблема акцентувалася лише в

загальних рисах. Про перевагу в Гірниковій поезії екзистенційних мотивів писав В.Івашко, рецензуючи збірку «Спрага»: «Для поета взагалі характерне намагання будь-що висловити підсвідоме, невловиме. І тут можна говорити про аж надто часті мотиви туги, печалі, смутку, журби, відчаю [...], що ними переповнена книжка», як про засіб вираження потаємного, тих інтимних почуттів, які важко передати словом» [7, 161].

Проте окремі слушні міркування щодо екзистенційного дискурсу лірики П.Гірника не дають цілісного й всебічного уявлення про художньо-філософську специфіку його поетичного світу. На сьогодні ще ніхто з літературознавців не зробив спроби висвітлити філософську категорію самотності у різних її виявах. Домінування наскрізного мотиву самотності засвідчує вияви у творчості поета, як і в ліриці покоління 80-х у цілому, засад метафізичної лірики, характерною рисою якої є «переростання мотиву самотності у цілком незалежну тему, хоч вона залишається також аспектом традиційних провідних тем Віри, Кохання, Часу» [11, 117].

Проблема відчуження, результатом якої є самотність людини, стає наскрізним екзистенціалом поетичного світу П.Гірника. Його трактування суголосне концепції С. К'єркегора про самотність, яка є передусім наслідком виходу людини за межі буденності – у буття героя. Більшість поетичних збірок («Спрага», «Коник на снігу», «Брате мій, вовче») пронизує конфлікт особистості і світу, що вияскравлює так звану «абсурдну свідомість», тобто переживання людиною свого розладу зі світом. У філософії екзистенціалізму абсурдним називається людське існування в умовах втрати сенсу, що пов'язано з відчуженням особистості від суспільства, від історії, від самої себе. У П.Гірника світ абсурду постає загострено амбівалентним: він рідний і водночас жорстокий: «Світе мій чорнобілий, пекучий і немилосердний» [4, 113]. Світ може бути зчужлим і ворожим людині, він протиставлений рідній домівці, що є прихистком для ліричного суб'єкта: «І ставок, і млинок, і вишневий садок, / І земля, непідвладна нікому... / Йдеш по світу, якого – холодний ковток / Біля вічнозеленого дому». Ліричний суб'єкт має Самість, яку мусить ховати від інших, навіть від власної свідомості, – така вона незахищена і вразлива. Індивід гостро відчуває приреченість, рокованість своєї долі, приймаючи як данину всі її випробування, захищаючись від них єдиною можливою для себе «зброєю» – іронією: «Поривання і втрати, високі суди, / Одкровенія мляві і куці... / Звідкіля ти, навіщо і підеш куди, / Посивілий безштанько в кожусі?» («І ставок, і млинок, і вишневий садок...») [4, 37]. Бажання самоти пояснюється тим, що людина, за К.Ясперсом, «знаходить у собі те, чого вона не знаходить ніде у житті» [Цит за: 2, 547].

Відповідно до філософської концепції С. К'єркегора, К.Ясперса, Ж.-П.Сартра П.Гірник художньо визначає самотність постійною ознакою людського існування: ліричний суб'єкт відчуває її у повсякденні, переживає повсякчас, самотність є постійною ознакою його існування. Проте емоційне забарвлення цього стану у поезії є різноманітним: самота зображується то як тягар спілкування з людьми, то як природна потреба особистості. Самотність в інтерпретації П.Гірника позбавлена відтінку страждання і не є його джерелом. Натомість відбувається дивовижна за емоційною виразністю і зримістю символізація самотності – створюється образ «буттєвої пустки», що матеріалізується в образі покинутої хати. Дослідник поезії 80-х В.Моренець зауважував, що в ній «народжується і тужливий мотив буттєвої пустки, коли

теперішня дійсність взагалі відсувається геть, як недоладна, а її місце займає сухий і тихий спомин» [9, 176]. Хата-пустка як утілення людської самотності протиставляється духовному, що втілюється в образі неба. Ліричний суб'єкт П.Гірника прагне відірватися від профанного простору хати-пустки і проникнути у сакральний простір панування Божих сил: «Треба жити в небі, а не в хаті, / У якій ні Сина, ні Вітця... / У якій ні радості, ні горя, / Тільки тіні чорні й мовчазні...» [4, 18]. Водночас без пережиття буттєвісної самотності він не може осягнути сенс існування у сакральному просторі. Ця думка виражена автором за допомогою парадоксу: ліричний суб'єкт прагне існувати у хаті-пустці, цінує той емоційний досвід, набутий у її приземленому й зумисне спрозайзованому світі. Тож замість ненависті чи хоча б байдужості до хати-пустки звучить експресивне вираження захоплення її величчю: «Я цілував би пустку в чорні вікна, / Губами випікаючи сльозу»; «Палає пустка на самотній кручі – / Вогонь до мене руки простяга» (*«І тільки жар підків упав на луки...»*) [4, 63]. Кожний мікрообраз у процитованих поезіях є символом самотності ліричного суб'єкта, який потерпає від усвідомлення своєї відчуженості й ситуації «внутрішнього вигнанництва» у межах рідної Батьківщини.

Самотність у поезії П.Гірника спричинена болісними роздумами ліричним суб'єктом, що уособлює українську людину на межі тисячоліть з її розчакнутою свідомістю і апокаліптичним світовідчуттям, про трагічність буття й межі власного існування в ньому, зокрема про невідповідність між людським життям дійсним і життям після смерті. Світ у поезії П.Гірника постає дисгармонійним, розіп'ятим на хресті людських протиріч і сумнівів. Людина у цьому світі перетворюється на самотнього блукальця світами, на стомленого подорожнього: «Поділений на три п'ятьми, / Розіп'ятий самим собою, / Ти залишаєшся з людьми / Відлунням, кров'ю, самотою». Усамітнює ліричного суб'єкта і приреченість перебувати у замкненому просторі суспільства, а з іншого боку – тягар обов'язку й рокованості рухатися важким шляхом – бути належним до великої і трагічної нації: «Бо йдеш дорогою, яку / Не маєш права залишати. / І руку стомлену й важку / Не подають тобі як брату» (*«Поділений на три п'ятьми...»*). Саме такі почуття переживала українська людина на рубежі тисячоліть: рішуче вирвавшись із антигуманного простору радянської імперії, вона болісно й складно знаходила своє місце у новому часі, що теж має свої протиріччя й суперечності.

Ліричний суб'єкт Гірnikової поезії сповідує філософію, близьку до богоборчої гілки екзистенціалізму, ідеї якої виразили Ж.-П.Сартр, А.Камю, Е.Гуссерль. У їхній концепції, що є контрастною до традиційного християнства, віра поступається місцем невірі, котра одухотворює людину байдужістю. Стан невіри проявляється не тільки у запереченні християнських догм, а й у суцільній байдужості до оточення. Ліричний суб'єкт П.Гірника перебуває у стані межової самоти – це блукання без душі в темній порожнечі, це сповідування богоборчих ідей. Самота стає засобом утечі від суспільної несвободи в надра внутрішнього «Я». Поет моделює світ, у якому немає віри, духовності: «Чого це я знову? Стискається час. / І далі – ні неба, ні Сина. / Отак, поживому, – а в жилах у нас / Саме голосіння». У знебоженому просторі панують самота і німота, ліричний суб'єкт сподівається, що зрада, Юда будуть покарані: «Така ж самота і така ж німота, / А більше нічого й буде. / Невже на Голгофі, неначе Христа, / Розіпнемо Юду?»... (*«Чого це я знову? Стискається час...»*) [4, 121].

Квінтесенцією самотності у Гірниковій поезії стає моделювання життя ліричного суб'єкта між буттям і небуттям. Ідеться про «глобальну» самотність Людини, розлученої з Богом внаслідок гріховності й упертості в гріхах. Самотність в окремих поезіях П.Гірника трактується як покарання, її представлено через показ байдужості вищих сил до долі людини, кинутої напризволяще у скрутних, часом безвихідних обставинах, коли єдине сподівання – на допомогу Божу. Таку інтерпретацію мотиву «глобальної», фатальної навіть, самотності знаходимо у поезіях збірки «Коник на снігу». Самота поетом гіперболізується, у певній мірі – нагнітається, ліричний суб'єкт переживає її екзистенційно – як фатум долі, яку треба прожити, відбутися їй, як важку путь до пізнання світу: «Сивіють небеса – / Горить лише земля. / Нізвідки твоя кров, / І ти – нізвідкіля. / По вирвах самоти, / По нервах лютих слів / Дійшли твої шляхи / Останніх берегів». Бажана самота відступає на другий план, натомість починає домінувати страх перед нею. Відчуття самоти посилюється самотністю ліричного суб'єкта: «Ні хати, ні жони, / Ні сну, ні каяття. / Я впізнаю тебе, / Свободо від життя». Гірникова «свобода від життя» є інтерпретацією відомого екзистенціалу – «нестерпна легкість буття» («Сивіють небеса....») [4, 22].

Ліричний суб'єкт прагне проживати кожен день так, ніби тримаючи звіт перед Богом. Самотність набуває значення Божої благодаті, якої не кожен вартий, а тільки сильні духом особистості. Фольклоризований образ «Коник на снігу» – символ драматичного становища людини у світі, яка прагне не грішити, однак сам недосконалий світ штовхає її у прірву гріховності. Ліричний суб'єкт сповідується перед світом, порівнюючи себе із «зеленим коником на снігу, / що вершника несе»: «Коли сповідуєш себе, / Себе не подаєш, / Коли говориш до небес / І з небесами п'єш, / Коли такий на світ і сам – / Хоч небо городи – / Ти посміхаєшся снігам / І просиш – відведи. / Такий я, Боже, не такий, / Але за те, що є, / Ти народи мене чи вбий, / Бо вже ніхто не вб'є» («Коли сповідуєш себе...») [4, 6].

Самота приймається ліричним суб'єктом П.Гірника не як кара, а як щасливе осяння, як дар Божий, відтак у багатьох текстах звучить подяка за даровану вищими силами самоту. Глобальність самоти, її всюдиприсутність, всепроникність виражається через символіку числа три: «Дякуй за всесвіт і сплачений світ самоти, / Дякуй за осінь, щедрішу й теплішу за літо. / Йти, як дощу, повертатись додому, як сну, / Три самоти перебути і жити навзаєм. / Мати малесеньку, вільну, неголосну / Щиру молитву. / Навіщо? А Бог його знає» («Бог його знає, як сонце за хмару сіда...») [4, 36].

Самотність у поезії П.Гірника є і рисою конкретної людської долі, і вічним фатумом людини як такої. Самота зумовлена і трагедією народу: «Ти звідкіля? / Нізвідкіля. З біди / Такої, де нікого не врятуєш. / Очима зимну хату обведи, / Яку не поневолиш, а звартуєш». Самота підкреслюється парадоксальною ситуацією, за якою ліричний суб'єкт може бути серед людей, але відчуває себе самотнім: «Сам собі сам, бо на людях. / Не так, але так. / Пальцями водиш слова по сліпому папері» [4, 58].

За частотою художнього вираження мотиву глобальної самотності, за її масштабністю поезія П. Гірника може бути порівнювана хіба що з лірикою Є.Плужника, Т.Осьмачки, В.Стуса. Незважаючи на різну емоційну тональність і відмінний стиль поетів споріднює прагнення висловити вселенську самоту людини у добу трагічних суспільних зламів і потрясінь. З Т. Осьмачкою П.Гірника споріднює прийом

гіперболізації самотності, надання їй глобальних вимірів. У поета-«вісімдесятника» стає наскрізною «космічна самота» («*Провінціє душі, проскурівська повіє...*»). Є.Плужник близький П.Гірникові загостреною модальністю у вираженні самоти як екзистенційного переживання, багатством його емоційних нюансів та відтінків. Проте в Т.Осьмачки та Є.Плужника самота – це кара Господня, жорстокий вирок долі, відтак ліричний суб'єкт її переживає у трагічній тональності. Натомість у П.Гірника самота – це не прокляття, а життєве призначення, буттєвісне й емоційне вираження самодостатності індивіда: «Бо самота, яку не обирав, / І тлум, і гомін, небо просто неба / Такі сьогодні, ніби обікрав / Самого себе» («*Ти звідкіля?*») [3, 25]. Варто наголосити, що подібне тлумачення самотності споріднює поезію П.Гірника з концепцією В.Стуса, який художньо втілює цілу філософію самотності як Божого провидіння, як внутрішнього вибору індивіда.

Найвищий прояв людської самотності є добровільне «схимництво», що можна тлумачити як самодостатнє усамітнення. Думається, що його здатна відчувати творча людина – у моменти особливого творчого піднесення, коли душі Митця відкривається істина про світ. У такому разі можна поставити знак рівності між творчим процесом і самодостатнім усамітненням. О.Логвиненко писала: «Зрештою, самий процес творчості – то найвищий, найодухотвореніший вияв самотності (самоті) особистості, спалах її душевної та інтелектуальної енергії. Або, інакше кажучи, самоспалення на вогнищі самотності з метою відродження з попелу у вигляді тексту, що вже не є суто особистісним продуктом, а своєрідним проривом у світ макрокосму» [8, 5]. Ліричний суб'єкт П.Гірника опиняється із самотою наодинці, він мусить із нею звикатися, приймати її у своє буття, його «душа стоїть віч-на-віч з самотою...» [4, 35].

Одинокість стає природним станом існування, який доповнюється втомою. Ці почуття й переживання автор відтворює за допомогою моделювання статичних, аж начебто застиглих станів, увиразнених темною колористикою: «Втома чорна, але дуже тиха – / Наче роззирається душа. / Серце б'ється, але вже не диха. / Світ пристав і далі не руша. / Просто сам і небо просто неба, / Просто далеч і така п'ятьма, / Що збуваєш те, чого не треба. / Набуваєш те, чого нема» («*Втома чорна, але дуже тиха*») [4, 39].

Самота у П.Гірника персоніфікована, постає в образі молодої дівчини, в яку закоханий ліричний суб'єкт: «Той білий-білий світ, який не перейду, / Ту дівчину, яка немислима без нього, / Вертаю самоті, як зірку молоду, / Як стомлену ходу відлуння мовчазного» [4, 106]. Актуальним у поезії П.Гірника є мотив самотності, що висвітлюється через низку ліричних портретів, вражаючих описів людських долі. Гірникові герої залишаються самотніми у найнапруженіші моменти життя – у мить болю, осяяння, смерті. У цій галереї – і трудівники, і поети, яким важко знайти своє місце у суспільстві. Як пише поет, вони – «всі самотні і самі» [4, 122]. Ліричні персонажі П.Гірника здійснюють свій ідеальний вибір в умовах існування у світі несвободи на користь самотності. Такі ситуації К.Ясперс назвав пороговими, визначивши їх як найважливіші у процесі екзистування, тобто рухові до справжнього існування. Філософ писав: «Ми стаємо самими собою в той час, коли вступаємо з розплющеними очима в порогові ситуації» [Цит. за: 2, 23].

У поезії П.Гірника відсутня будь-яка конкретна детермінованість стану самотності ліричних персонажів; немає жодних натяків і на пережиті життєві драми чи

втрати. Як наголосила Г.Токмань, «філософська сутність твору саме в тому, що йдеться про людину як таку, про стан, який не залежить від зовнішніх обставин і який рано чи пізно переживає кожна душа» [13, 101]. Самотніми є жінки-трудівниці, старенька бабуся, яка доживає віку. Самотньою постає стара сліпа жінка, для якої світ – «як темна ніченька, / де крешуть зорі тисячу разів». Старенька «сидить собі в куточку, світить свічку. / Немов сама зійшла із образів». Колористично насичені пейзажі сільської природи («Он мальви, що насіяла ще дівкою, / А все вони цвістимуть, як цвітуть») контрастують із темрявою світу, в якому перебуває героїня («Самотність»). Вражає образ одинокої жінки, яка живе у хаті-пустці: «Вже сива, а сама. За пазухою тлусто, / А голос цебенить, як з рани з-під ребра. / Чи ти мені в очах стоятимеш, як пустка, / Чи пусткою стоїть оте, що обира?» Покинутість героїні, її самотність поглиблюється образом «попелища»: «Зведешся з попелищ сама як попелище, / Усіх нас обцілуєш, хоч губи – неживі. / Тобі ще заспівають, тобі вже не засвищать, / Тобі запрясягнуть у пустці на крові» («Вже сива, а сама...») [4, 125]. Проаналізовані вірші засвідчують, що не тільки бажання самоти, а й страх перед нею визначає екзистенційний світ лірики П.Гірника.

Самотність поглиблюється розлукою матері із сином, який з плином літ відчуває провину перед нею: «Прости мені. Не згадуй, що було. / Благослови скорботною рукою. / Твої долоні вистудять чоло, / Лець чутно, мов з журби якої». Найтяжче випробування для матері – прощання з дітьми: «Ой сину-сину... – вимовиш, смутна, – / Куди ж ти... Боже, ну чого так ... зразу?»... / І довго ще сколошкана луна / Блукатиме побіля перелазу». Вірш має форму звертання ліричного героя – сина до матері: «Тягнуся крізь розлуку й самоту / До тебе, мамо, як до неба сонях. / Долаю красномовства німоту....» («Матері»).

На думку Д.Наливайка, «особистість у екзистенціалістів самотня і самоцільна, її буття – це переважно протидія середовищу, іншому, а тим більше суспільству, державі, які нав'язують їй свою волю, свої інтереси, мораль, відчужують її, прагнуть перетворити у знаряддя, у засіб чи функцію» [10, 14]. Постійне перебування в такому стані загострює переживання болю – фізичного та духовного. Ліричний суб'єкт поезії П.Гірника залишається сам-на-сам зі своїм болем, відтак мотив самоти доповнюється мотивом болю: «Нема ні роси, ні води, / Глузує орда над юрбою. / Навпомацки ручку знайди / У сутінках болю». Ліричний суб'єкт черпає наснагу у спогадах про дитинство, в уявних розмовах із рідною матір'ю. Світ для нього поділений на два простори – темний, що асоціюється із сьогоденням, і світлий, пов'язаний із минулим. Саме спогади стають для ліричного суб'єкта єдиним прихистком, острівцем духовності і спокою: «Подякую Вам за свята, / За латку озимого жита, / За те, що ніхто не спита, / Як маю себе пережити, / Як самота переп'є / Друзів, дороги і статки... / Мамо, я вічно твоє / Жайворонятко» («Нема ні роси, ні води...») [4, 51]. Отже, незважаючи на тягар болю, самота дарує ліричному суб'єктові й високу мить прозирання в щасливе майбутнє, у цьому прозиранні він черпає сили для дальшого існування у бездуховному часі.

Поезія П.Гірника втілює особливості саме українського літературного екзистенціалізму, характерною рисою якого є відсутність трагізму, безвиході, домінування віталістичного світовідчуття. Вітальний характер Гірnikової поезії підкреслюється національним архетипом вічного подорожнього, блукальця в пошуках

вищої істини. Ліричний суб'єкт приречений вічно мандрувати світами, відчувати втому і ностальгію за минулим: «Зухвалий блукальцю, хоч трохи у хаті загайся, / Не все марнота – є ялинка й тобі на свята, / І дим, що тебе обійме і назветься Чугайстром, – Нехай політає у снах і по снах політа» («Солома і порох, де мали стелитися рядна....») [4, 5]. Мотив самотності реалізується через полісимволічний образ дороги: вона може означати життєву долю («Дорого вранішня моя, високі трави! / Вечірня доленько моя, озиме жито!» («Дорого вранішня моя, високі трави!»); життєве призначення, шлях до високої мети, самоофіру; глобальне життєве випробування: «глевка дорога» («Напитав собі смерть, трохи легшу від тої, як жив....»). Людина відчувається самотньою, проте вона рокована і приречена іти важким шляхом: «Бо йдеш дорогою, яку / Не маєш права залишати. / І руку стомлену й важку / Не подають тобі як брату» («Поділений на три п'ятми...»). У метафорично-парадоксальній формі поетичні тексти П.Гірника втілюють риси вічної екзистенційної істини в опозиційних поняттях: людина і натовп, особисте й колективне, внутрішнє «Я» і огроми зовнішнього світу. Через первісний, особистісний час ліричний суб'єкт П.Гірника прагне зрозуміти час історичний, пов'язаний із долею нації. На цьому наголосив І.Гарін: «Людина одночасно перебуває в двох різних часах: у первісному, всередині себе, і світовому, що виходить від нього, – поза» [2, 527].

Намагання ліричного суб'єкта усвідомити себе й духовно реалізувати зумовило необхідність детального аналізу категорії відчай. Стан відчаю героя пояснюється бажанням самоаналізу або самореалізації себе відповідно до себе самого. Відчай символізує темінь людської душі, матеріалізуючи так званий душевний відчай. Дослідник екзистенціальної філософської думки К.Долгов пише: «Відчай виводиться С.К'єркегаром із найпотаємніших глибин людського Духа. Навіть у найщасливішій людини в глибині її щастя гніздиться ляк, страх перед ніщо, та ще в стані безперечного і безмарного щастя» [6, 34]. Ліричний суб'єкт у Гірниковій поезії загострено відчуває відчай, нудьгу і втому від проживання у тут-бутті, яке суперечить його духовності: «Не казано ні вголос, ані потайки. / Прокинувся – і добре, що болить. / Обридли і народження, і поминки, / І стежка чорно-біла з світу в світ». Втома може набувати вселенських масштабів: «Та тиха невимовна втома, / Коли вертається душа» [4, 117]. Самотність супроводжується тугою, що приносить страждання: «Тільки тугу свою неси / Тричі перепрокляту! / Зустрічаються голоси: / – Чуєш, брате мій? / – Чую, брате» [4, 120].

У поезії П.Гірника мотив самотності постає окремою темою й водночас аспектом філософської категорії часу. У поетичному дискурсі 80-х прощання з «ідеологічною вічністю» (В.Моренець) зумовило і зміну розуміння часу. «Естетика соцреалізму, як він мислився впродовж сталінських десятиріч, на панівне місце поставила час суспільного буття, вважаючи увагу до особистого існування другорядною, в акцентуації своїй еґоїстичною і не вартою високого мистецтва. Як конкретне «ти» відчуваєшся в сьогодні, як живеш і помираєш – не вельми важливе, головне – як безупинно простуємо вперед «ми». Однак ця позірна свобода особистості в межах безсмертного загалу оберталася насправді всевладдям Часу, що позбавлявся опонента» [9, 173].

Замість культивованого в радянській поезії історичного лінійного часу у творчості поетів 80-х активізується екзистенційний час – буттєвісний час індивіда. У

П.Гірника, як і в поезії І.Римарука, О.Забужко, В.Герасим'юка, переважає мотив плинності часу, який тече, проминає, і стає демонічним у своїй незворотності. Ліричному суб'єктові тільки і залишається, що скоритися долі і пливати за швидкою течією часу: «Або іди, або спини часи. / Або віддай, або тримай, як зброю. / Ви, владні й полохливі голоси, / Постаньте, як трава, перед собою!» («Така блаженська долі волосінь...») [4, 38]. Ліричний суб'єкт П.Гірника залишається поза межами часу, він не шкодує від його минулості й незворотності. Плинність часу посилює майже фізичне відчуття самоти і відчаю.

Водночас екзистенційний час у поезії П.Гірника може набувати ознак вічного, всетривалого часу, це час внутрішній, що позначає стан душі ліричного суб'єкта, його ставлення до буття: «Досить – недосить, на белебні чи у юрбі, / Сутнє, посутнє чи як там, потойбіч неслави, – / Йдеться про час, який досі триває в тобі, / Йдеться про мову, яка й не тебе шрамувала» («Сам собі сам, бо на людях...») [4, 58]. Очевидно, відмежування від суспільно-історичного плину, звільнення від тягара лінійного часу спонукало ліричного суб'єкта до усвідомленої віри в цінність кожної прожитої миті життя. Тобто пріоритетним стає особистий вимір часу, що знаменує перевагу духовного способу життя над матеріальними постулатами.

Для вираження глибини і безміру почуття самоти поет удається до своєрідного хронотопу: найчастіше страждання ліричного суб'єкта, переживання ним самоти зображені на тлі «провалля ночі» з її «пільмою», «свічками»: «Провалля ночі. Паморозь на склі, / Поснули твої гості за столами. / Але пільму обрусом застели / І свічку засвіти над образами». Ліричний герой відчуває себе самотним вовком, що блукає світами: «Ти вовк. Ти ніч. Ти порох на землі. / Тобі нема й не хочеться нічого. / І не твої ця паморозь на склі, / І свічка, і горілка, і дорога». Градація нестерпного тягара самоти досягає моменту емоційної вичерпності, і ліричний суб'єкт вибухає зболеним: «Ти сам. Ти сам! Немає каяття. / Тебе ніхто на світі не впізнає» («Провалля ночі. Паморозь на склі») [4, 118]. Образ ночі позбавлений конкретної похмурої колористики. Нічний світ символізує відчуженість ліричного «Я» від яскравого світу людей, поглиблює грань між земним і потойбічними світами.

Лірика П.Гірника відбиває прагнення досягнути саму сутність скороминущого часу. Поет зображує час як історичний (у ліриці з історіософськими мотивами), так і особистісний, суб'єктивний – з переважанням останнього. Самота поглиблюється відчуттям проминальності життя, плинності екзистенційного часу, прощання з молодістю. Важкою, лункою ходою, ніби закутий в кайдани, йде час на сторінках поетичних збірок П.Гірника. Із тексту в текст переходять образи пільми, туману, «потойбічної ріки», що символізує пекло. Ліричний суб'єкт утомлений і зневірений, певну розраду дають йому спогади про дитинство і рідних: «Наче знову живу – і не можу облич пригадати, / Наче знову прийшов – і і стомився од вічних оман... / І гукає мене із туману усміхнений тато. / І заплакана мати за батьком гукає в туман» («Самотію душею, яка не була молодою...») [4, 113]. Проминальність життя увиразнюється мотивом старості, яку переживає людина: «Самотію душею, яка не була молодою, / І заплую очі, і знов проступають з пільми / Потойбічна ріка, де відлуння пливе за водою, / І туман, од якого легенько щемить під грудьми» [4, 113]. Незворотній лінійний час – це ще один тягар, який приречена нести людина.

Таким чином, ліричний суб'єкт П.Гірника начебто поза межами «теперішнього» часу, він ігнорує швидкоплинний час, цінуючи кожну буттєвісну мить. Подібна інтерпретація часу притаманна поетичному поколінню 80-х. Рецензуючи збірки молодих поетів 1980-х, В.Моренець писав про «віталістичне (і одчайне!) поцінування теперішньої миті як єдиної справжньої вартості на протигагу триванню історичного руху і змін» [9, 175].

Самотність у поетичному світі П.Гірника стає спробою втечі від тиску навали стандартизованого суспільства, яке нівелює особистість. Ліричний суб'єкт просить захисту і підтримки у вищих сил, сподіваючись на порятунок своєї душі. Проте марнота марнот буття затуляє його у свій вир, і душа не готова стати на звіт перед Богом: «Спізнилося небо тебе прихистити на мить, / І тіло піднесли дими понад капища отчі. / І вже – не спочити, а просто себе зупинить, / У віщого сну напитати обмовки пророчі». Душа людини – як і трава: якщо вона живе праведним життям, то зеленіє, якщо гріховним – «стає золотою». Ліричний суб'єкт готовий чекати прощення і спокутувати свої гріхи: «Спізнилося небо? Нічого, я ще зачекаю» (*«Спізнилося небо тебе прихистити на мить....»*) [4, 50].

П.Гірника хвилює проблема свободи, постійної ситуації вибору, збереження самості. Його ліричний суб'єкт ніби проходить довгий шлях від «спів-буття» до себе, своєї Самості. Людина має Самість, яку мусить ховати від інших, навіть від власної свідомості. Тож цілком закономірною видається наскрізна у Гірниковій поезії проблема вибору: людина приречена обирати свій шлях – він з богом чи з Дияволом, вірою чи гріховністю: «Рабе степу, і вітру, і бога, / І душі, яку нищиш слонами, / Що тобі до свободи? Нічого. / З ким ідеш до Голгофи? Не з вами». Протиборство між вірою та гріховністю автор виражає оригінальним прийомом: його ліричний суб'єкт опиняється перед вибором – споглядати «ніч над руїнами Трої» чи запалити «свічку над брамою Львова» (*«Рабе степу, і вітру, і Бога...»*) [4, 119]. У художній аргументації доцільності мудрого життєвого вибору згадано Трою. Поет спонукає до роздумів: намагаючись уникнути чужих помилок, ми насправді вчимося їм, обтяжуємо себе небезпекою їх повторення. Людина в поетичному світі П.Гірника приречена на вибір, духовне творення себе самої. Ліричний суб'єкт постає з роздвоєною душею: він прагне шукати, змінити себе, проте не може змінити світ, світ оточує закинуту в нього людину – таку незвичайну, вільну, і в цьому сильну й слабку водночас.

З проблемою вибору пов'язаний мотив смерті. У її трактуванні П.Гірник близький до філософської концепції екзистенціалізму. Відсутній будь-який натяк на страх смерті, натомість звучить вітаїстичне, життєствердне начало у житті ліричного суб'єкта, який сприймає смерть як буттєвісний проміжок для осмислення свого життєвого призначення: «Напитав собі смерть, трохи легшу від тої, як жив, / Походив коло долі, яка не трималася тями. / От і маєш – ні снів, ні джерел, ні ожин, / Ні землі під землею, ні слова понад голосами». Ліричний суб'єкт безсилий протидіяти обставинам, змушений проживати «в тому світі, що довго стягався тобі на труну, / з того світу, в якому нема й не бува перемоги». Проте він усвідомлює, що немає тлінності, якщо істинно вірити в Бога. Його віра – критична, суголосна концепція «правильної релігійності» П.Тілліха: «А надалі... Надалі хіба що самі небеса, / Які думав, що збореш і збудеш. / І смерті немає» (*«Напитав собі смерть, трохи легшу від тої, як жив...»*) [4, 40].

Необхідною умовою самотності є тиша і мовчання. Ідея французького ученого Тейяра де Шардена, який у блискучій праці «Феномен людини» дав концепцію розвитку людства: і міфізація, і психологія, і стильове розмаїття поезії починаються у внутрішньому світі людини. Шарден нашоухнув на думку, що все залежить від інтенсивності рефлексії. Є значна кількість людей, здатних до рефлексії, це «набута свідомістю здатність зосереджуватись на самій собі» [14, 136]. Все, що відбувається в суспільстві, має психологічні витoki. Все починається у внутрішньому світі окремої людини. Тому поширений екзистенційний стан у поетів-вісімдесятників – це стан тиші та мовчання, у якому людина може повернутися до коренів своєї свідомості, а також до коренів колективної свідомості людства. Стан «тиші» часто виразно асоціюється із самотою.

Відтак можливість діалогу з собою й самозаглиблення варто розглядати перш за все крізь призму екзистенціалу мовчання. У цьому стані (в рамках так званого «обряду ініціації»), за визначенням В.Тернера, людина залишається наодинці з самим собою і світом, і вона має породити в собі нове світобачення [12, 168].

Осягнення рівня самотності як зони мовчання знаходимо і в поезії П.Гірника. У світі, де мешкає його ліричний суб'єкт, гостро відчувається мертвий сезон порожнечі, а мовчання аж відлунює своєю силою і наповненістю, у цьому беззвучному просторі тишу порушує тільки крик сича: «Вдивляєшся. Поцінюєш. Мовчиш. / Торочиш німб, скликаєш поторочі. / Вже майже світ, в якому майже сич, / Який собі кричатиме щоночі» («Така блаженка долі волосінь...») [4, 38]. Мовчання стає передумовою пізнання світу і свого місця у ньому: «Там, де мовчкома, добріший буду. / Тут, самому, голосно мені. / Вийти б у ліси, немов на люди, / Заспівати в небо до рідні» («Там, де мовчкома, рідніший буду...») [4, 55].

Тиша потрібна ліричному суб'єктові у його самоті, він живиться цілющою силою цієї тиші, вона його наснажує і лікує його душу: «Світла тиша, світла тінь / Світлі спогади і луни. / Із яких мені видінь / Ті, що росами гойднули?». У цій тиші слово стає зайвим, недоречним, згубним. Тиша – це відсутність не тільки звуку, а й руху, це місце зустрічі людини зі своїми переживаннями, це об'єктивний стан, що уможлиблює вихід до трансцендентного, у вимір святості [5, 28].

Водночас тиша у П.Гірника може бути й «озвучена»: вона наповнена голосами і звуками, пристрастю і емоціями: «І німує, і гримить, / І змагається, і рветься / Те, що зупиняє мить, / Не зважаючи на серце» («Світла тиша, світла тінь...»). Отже, тиша підкреслює самотність як шлях до самовдосконалення, до пізнання самого себе, свого місця у світі. П.Гірник культивує мовчазну самотність, яка для ліричного суб'єкта є шляхом до самопізнання [4, 25]. Образ тиші переростає в онтологічний символ. Саме в тому, що вона, ця тиша, єднає людину з минулим, є необхідною умовою пам'яті, полягає її чарівна привабливість для ліричного суб'єкта, який «чує» в тиші голос віків. Тиша стає містком до духовного життя, а відтак – і до вічності. Тиша і мовчання є засобами самозаглиблення індивіда (процес діалогу з власним «Я»), яке можливе тільки за умови усамітнення.

Ліричний суб'єкт просить у Бога найвищого для себе благоденства – можливість мовчати, осмислити пройдений шлях: «Завтра побачимось. Дай мені, Бог, помовчати, / Дай мені втямити, Боже, як бути мені». З метою самопізнання ліричний суб'єкт рушає в дорогу, в якій сподівається отримати бажану самоту: «Завтра – тоді, коли ночі між

нами не буде – / Тільки дорога, де нарізно мусили йти. / Як на видовище, знову посядуться люди / Саме тоді, коли треба обом самоти» («Завтра побачимось. Дай мені, Бог, помовчати...» [3, 16–17].

Усі названі екзистенціали Гірnikової поезії – відчуження, самотність, відчай, тиша, мовчання тощо – поглиблюються й увиразнюються осінніми пейзажами, що лікують душу, налаштовують її на споглядання і роздуми: «Спокій і тиша. Сам на обійсті. / Сам собі знову, та й був собі сам. / Скинуте небо торішнього листа / Не дорікає порожнім лісам» [4, 97]. Осінній пейзаж вказує і на самотність, від якої холоне серце, вистигає душа, світ втрачає свої звуки і барви: «Зимна осінь. Вітряно і кволо. / Дві вікни, дві ступі, дві сльози. / Голоси, що гріються навколо / Свисту, що мовчить у батозі» [4, 52]. Осінні пейзажі позбавлені настрою замилювання, у них домінує сумний мінорний настрій, бажання самозаглиблення і споглядання: «Ідуть дощі, немов прочани, / Лягає небо на горби. / Така спокійна і незнана / Ця осінь видалась тобі. / Нема ні темряви, ні світла, / І самота – не самота, / Неначе павутинка світу / Над головою проліта» [4, 117].

Таким чином, проблема самотності у її філософських, психологічних, екзистенційних, образних вимірах особливо актуальна у поетичному світі П.Гірника. Самотність, наповнена високодуховним змістом, є благодатною, її можна навіть розглядати як своєрідну мету існування індивіда, спраглою до пошуків сенсу буття. Усамітнення й самоспоглядання духовного світу для ліричного суб'єкта П.Гірника є найбільш суттєвими засобами самоствердження людської екзистенції у складних і суперечливих умовах існування порубіжної доби.

Література

1. Вісімдесятники: Антологія нової української поезії / Упор. І.Римарука; передм. М.Рябчука. – Едмонтон: Вид-во Канадського ін-ту українських студій, 1990. – 205 с.
2. Гарин І. Воскрешение Духа. – М.: Терра, 1992. – 689 с.
3. Гірник П. Брате мій, вовче. Поезії / Передм. І.Римарука. – Львів: Кальварія, 2000. – 32 с.
4. Гірник П. Коник на снігу. – К.: Факт, 2005. – 133 с.
5. Гірняк М. Млово і мовчання: самоусвідомлення через іншого (в інтелектуальній прозі В.Домоноговича) // Слово і час. – 2004. – № 11. – С. 28–36.
6. Долгов К. От Киркегора до Камю: Філософія. Естетика. Культура. – М.: Искусство, 1990. – 456 с.
7. Івашко В. Чи варто захищати чорного крота: Полемічні нотатки // Вітчизна. – 1987. – № 6. – С. 159–164.
8. Логвиненко О. «...їх так багато я сам»: Дещо про острів самотності у поетичному вимірі // Літературна Україна. – 2001. – 20 грудня. – С. 5.
9. Моренець В. Проти безликої вічності // Вітчизна. – 1989. – № 7. – С. 172–176.
10. Наливайко Д. Трагічний гуманізм Альбера Камю // Камю А. Вибране. – К.: Дніпро, 1991. – С. 5–28.
11. Рязанцева Т. Трансформація тем і мотивів метафізичної поезії в літературі ХХ століття // Сучасність. – 2002. – № 3. – С. 117–127.
12. Тернер В. Символ и ритуал. – М.: Наука, 1983. – 270 с.
13. Токмань Г. Жар думок Євгена Плужника: Лірика як художньо-філософський феномен. – К., 1999. – 162 с.
14. Шарден де Т. Феномен человека. – М.: Прогресс, 1987 – 278 с.
15. Шумилович Б. Парадигма пізнього модернізму та американське мистецтво 1930-40-х рр. ХХ ст. // Вісник Львівського університету. Серія мистецтво. – 2003. – Вип. 3. – С. 238.

Аннотация

В статье исследуются основные аспекты философско-художественного воплощения мотива одиночества в поэзии представителя поколения 80-х годов XX века Павла Гирника. Определяется художественная функция и других мотивов: отчуждения, абсурдности бытия, отчаяния, смерти, тишины, молчания. Теоретико-методологической базой исследования послужили идеи работ философов-экзистенциалистов. Анализируется эстетическое своеобразие поэзии П.Гирника.

Ключевые слова: экзистенциал, одиночество, тишина, молчание, абсурдность бытия, отчуждение, отчаяние, экзистенциальное переживание, смерть.

Анотація

У статті досліджуються основні аспекти філософсько-художнього втілення мотиву самотності в поезії представника покоління 80-х років XX століття Павла Гірника. Визначається художня функція й інших мотивів: відчуження, абсурдності буття, відчаю, смерті, тиші, мовчання. Аналізується естетична своєрідність поезії П.Гірника. Теоретико-методологічною базою дослідження стали ідеї праць філософів-екзистенціалістів.

Ключові слова: екзистенціал, самотність, тиша, мовчання, абсурдність буття, відчуження, відчай, екзистенційне переживання, смерть.

Summary

The article deals with the main aspects of philosophic and artistic embodiment of loneliness motive in Pavlo Girnyk's poetry, a representative of the 1980-s generation. The artistic function of other motives has been also defined: alienation, existence absurdity, despair, death, silence, quietness. The ideas of existential philosophers' works have become the theoretic and methodological basis of the investigation. The aesthetic peculiarity of P. Girnyk's poetry has been analysed.

Key words: motive, loneliness, silence, quietness, existence absurdity, alienation, despair, existential experience, death.